

kulta koji sigurno pridaju religiji predgrčkoga stanovništva. U sastavu panteona toga umbrijskoga grada, mogu se po njegovu mišljenju otkriti tragovi etrurskoga i rimskog utjecaja.

Pffiffig je izvrstan poznavalac stare Italije i pored toga dobar stručnjak za historiju antičke religije i posebno liturgijskih i ritualnih propisa. Njegove su ideje zato vrlo zanimljive, obilno dokumentirane i vrijedne velike pažnje. Slika iguvijskoga panteona, do koje on dolazi na temelju škrtih i nesigurnih podataka, uvjerljiva je i cjelovita. Čitalac samo mora žaliti da se nije više pozabavio metodskim pitanjem kako se tvrdnje o strukturi i historiji religijskih predodžaba mogu verificirati i koji se objektivni kriteriji mogu uvesti za izbor između više konkurentnih hipoteza. A ipak su baš to pitanja koja su danas posebno aktualna i samo odgovor na njih može nam pomoći da historiju religija pomaknemo iz nezavidnoga položaja u kojemu se nalazi da mora birati između smionih, zanimljivih i neprovjerljivih kombinacija i suhoga sustavnog iznošenja podataka sadržanih direktno i izričito u izvorima.

U drugome dijelu Pffiffig istražuje žrtveni obred kako ga propisuje tekst iguvijskih ploča. Uvjerljivo pokazuje da je u obredima atijedijske bratovštine bilo različitih tipova žrtve i interpretira smisao utvrđenih razlika. Od velike mu je pri tom pomoći obilan poredbeni materijal iz antičkih rituala kojim suvereno raspolaže. Tako mu polazi za rukom da žrtvene obrede bratovštine iguvijskih svećenika prikaže u okviru žrtvenih propisa kod drugih antičkih naroda. Razlike među pojedinim varijantama žrtvenoga obreda tumači prirodom kulta za koji su određeni. Ujedno odatle dobiva potvrde za svoje shvaćanje o prirodi pojedinih božanstava iguvijskoga panteona.

U trećem dijelu obrađuje pisac molitvene tekstove s iguvijskih ploča, utvrđuje njihovu prirodu, formular i kompoziciju i uspoređuje ih sa sačuvanim rimskim molitvama. Nalazi među njima veliku sličnost, ali i bitne razlike. Vrlo izražen magični karakter povezuje iguvijske molitve s rimskima i zajednička im je i neuvijena egocentričnost. Razlikuju se pak po općoj koncepciji državnoga kulta. Ovaj u Iguviju često poprima oblik ekskluzivnoga uklanjanja svih stranaca (exterminatio) i proklinjanje potencijalnih neprijatelja (defixatio). Zanimljive su i paralele u molitvenom formularu etrurskoga teksta s povelja zagrebačke mumije za koje pisac misli da ih može utvrditi.

Uvjerljiv je i konačni piščev zaključak da su doduše paralelizmi između iguvijskoga i drugih italjskih kultova osobito rimskoga i etrurskoga brojni, ali da nikako ne može biti govora o njihovoj potpunoj jedinstvu. Tabulae Iguvinae svjedoče samo o kultu jedne svećeničke bratovštine u umbrijskom Iguviju, a ne o etruskoidnoj ili čak italjskoj religiji uopće. Italjsko jedinstvo posljedica je širenja rimske vlasti koja je asimilirana i kulturno amalgamirala razne etničke i kulturne skupine. Iguvijski kult svjedoči, po Pffiffigovu mišljenju, o religioznim predodžbama italjskih Indoevropljana kako su se razvijale pod utjecajem kontakta sa italjskim starosjediocima. Ona je sačuvala u izvorima iz Iguvija više od svojega prvobitnog karaktera nego što ga ima u rimskim izvorima gdje je utjecaj Etruščana bio presudan.

Knjigu je napisao vrstan znalac i na svakoj strani čitalac osjeća da ga vodi čvrsta i sigurna ruka. Ipak se više moramo pouzdati u erudiciju i sretnu intuiciju piščevu nego u eksplicitne i zato objektivno provjerljive metode postupke i kriterije. Taj prigovor se međutim ne odnosi toliko na knjigu koju prikazujemo koliko na metodologiju čitave znanstvene discipline. Nema sumnje da je Pffiffigova knjiga bitno obogatila literaturu o iguvijskim pločama i staroj italjskoj i uopće antičkoj religiji.

R. Katičić, Zagreb.

HANS KRAHE, *Die Sprache der Illyrier*, Zweiter Teil: Carlo de Simone, *Die messapischen Inschriften*; Jürgen Untermann, *Die messapischen Personennamen*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1964, 8°, VIII 362 str. s jednom tablom.

Nakon duljega vremena nego što se očekivalo izašao je drugi dio K.-ova djela o ilirskom jeziku. Njegov sadržaj nije u skladu s planom zacrtanim u uvodu prvome dijelu. U godinama koje su prošle otkako je izašao prvi dio ostvario se u

istraživanju pitanja u vezi s kompleksom ilirskoga jezika velik napredak. Sam K. bio je u tom radu vrlo aktivan i mnogo mu doprinio, što vlastitim istraživanjima, što zanimanjem i razumijevanjem za sve nove pokušaje i ideje na tom području. Taj brzi napredak nije dopustio da se ova knjiga dovrši po prvotnom planu kao sinteza dosadašnjih rezultata. Prije nego što je sinteza bila napisana pokazalo se da su metodске pretpostavke istraživanja na kojima se osnivala zastarjele i neodržive. Zato je autor zaključio da sintetski prikaz zamijeni redom temeljnih monografija koje posve iz nova obrađuju pojedina osnovna pitanja u vezi s kompleksom ilirskoga jezika. Budući da je K. uvijek okupljao sve one koji su se tim pitanjima zanimali i doprinosili njihovu istraživanju, mogao nam je u ovom svojem drugom svesku predati dva značajna rada svojih učenika i najužih suradnika.

U prvom dijelu obrađuje Carlo de Simone mesapske natpise, jedine suvisele tekstove za koje se misli da bi mogli biti napisani na nekom ilirskom dijalektu. I to je pitanje za nas danas posve otvoreno: Treba tek utvrditi da li postoje uže veze između jezika mesapskih natpisa i domaćih starosjedilačkih jezika na sjeverozapadnom Balkanu. No postojanje takvih veza može se provjeriti samo ako se mesapski tekstovi zbilja dobro poznaju, a za takvo poznavanje potrebna je pomna epigrafska obrada. Takvu je obradu S. ovdje dao. On je tražio za svakim pojedinim natpisom, pročitao ga i fotografirao. Fotografije objavljuje u ovoj knjizi, pa sad svatko može provjeravati ispravnost njegova čitanja. Za one brojne natpise koji su se izgubili daje fotografije kopija po kojima se rekonstruira njihov tekst. Ta kompletna fotografska dokumentacija epigrafskih podataka za mesapske spomenike objavljuje se ovdje prvi put. Pri epigrafskoj obradi uzimaju se dakako u obzir radovi svih prethodnika i na mnogo se mjesta ispravljaju. Nema nikakve sumnje da je ovo dosada najtemeljitija epigrafska obrada mesapskih spomenika. Autor nam je dao izvanredan instrument za svako istraživanje mesapskoga jezika.

Obrađujući epigrafski mesapske tekstove autor je imao dosta značajnih prethodnika. Gotovo posve od početka morao je krenuti pri utvrđivanju razvoja mesapskoga pisma i kronologije natpisa. K tom pitanju postojale su u literaturi samo raspršene i više slučajne primjedbe. Primjenjujući spretno dobro zamišljenu metodu autor je tu došao do rezultata za koje se može pretpostavljati da će biti trajni. Prvo je napravio popis svih različitih tipova slova koje je kao različite mogao uočiti na mesapskim natpisima. Onda je utvrdio za svaki natpis koji su tipovi slova na njemu potvrđeni. Na preglednoj tablici pokazale su se tada karakteristično rekurentne skupine tipova. Svi natpisi raspali su mu se tako na skupove s karakteristično povezanim tipovima slova. Svaka takva skupina može se staviti u vezu s jednim razdobljem u razvoju mesapskoga pisma. Na temelju prelaznih oblika može se utvrditi koje skupine pripadaju uzastopnim razdobljima i tako odrediti njihova relativna kronologija. Na temelju veza mesapskoga alfabeta s grčkim i posebno spartansko-tarentinskim pošlo je autoru za rukom da dobije, uzimajući u obzir lokalne prilike, makar i grubu apsolutnu kronologiju. Takvim je postupkom S. utvrdio četiri osnovna razdoblja u razvoju mesapskoga pisma: arhaisko (konac VI st. — konac V st.), klasično (IV st.), helenističko i rimsko (III st. — polovica II st.) i republikansko (polovica II st. — I st.). Unutar prva tri razdoblja može se istom metodom utvrditi još i daljnja podrazdoblja. Kako su važni rezultati ovoga istraživanja za svaki rad na pitanjima mesapskoga jezika, nije potrebno posebno isticati niti potanje razlagati. Mesapske studije dobit će sada svoju vremensku dimenziju koja im je gotovo potpuno nedostajala. Autor je ovdje pokazao koliko se novi podaci mogu dobiti iz dobro poznatog materijala ako se istražuje u svjetlu pomno razrađene i nove metode. Iako je mesapski epigrafski materijal razmjerno oskudan, pogotovu ako se usporedi s grčkim ili latinskim, povezivanje tipova slova potvrđeno je dosta često u karakterističnim kombinacijama tako da je slučaj isključen. U određivanju kronologije pojedinih natpisa pogreške su dakako moguće i vjerojatne jer se pripadnost pojedinoga natpisa razvojnou razdoblju ne mora poklapati s vremenskim rasponom toga razdoblja. Pojedini klesar je uvijek mogao nagnjati novotarstvu ili konzervativizmu. Ali u cjelini je kronologija koju je dao S. nesumnjivo pouzdana. Autoru moramo biti zahvalni za mukotrpan i precizan posao kojim je bitno unaprijedio mesapske studije i stvorio izvanrednu podlogu za buduća istraživanja.

U drugom dijelu obrađuje Jürgen Untermann mesapska osobna imena. Kako se mesapski natpisi najvećim svojim dijelom sastoje od vlastitih imena i to najviše osobnih, takva je studija nuždan preduvjet za svaku interpretaciju njihova teksta. A i jezični materijal potvrđen kao vlastita imena može se samo tada ispravno opisati ako se uzme u obzir njegova funkcija u onomastičkom sustavu. No kako nam je jezik mesapskih natpisa nepoznat, morao je U. već na prvom koraku prevladati veliku teškoću koja se satojala u tom da odredi koji se dio potvrđenoga mesapskog jezičnog materijala mora smatrati osobnim imenima a koji ne. Zbog toga autor prvo odabire takve primjere gdje se osobna imena i imenske formule zbog čestog ponavljanja mogu lako prepoznati. Na tim primjerima izučava osnovna svojstva mesapskoga sustava osobnih imena i tvorbene karakteristike pojedinih elemenata imenske formule. To mu istraživanje daje osnovne kriterije po kojima određuje što se u tekstovima, može smatrati osobnim imenima. Dakako da ima slučajeva gdje se ne može postići potpuna sigurnost. Nije naime sigurno da sve što ispunjava uvjete da se smatra osobnim imenom mora zbilja i biti osobno ime. U. tu postupa na način koji je po našem uvjerenju, jedini ispravan, naime on svojim istraživanjem obuhvaća sve što se na temelju dobivenih kriterija ikako može smatrati osobnim imenom i zane-maruje mogućnosti da se neke od tih riječi tumače kao apelativi. Na taj je način siguran da čitav materijal obuhvaća iscrpno. Postepenim napretkom u interpretaciji mesapskih natpisa moći će se onda iz njegovih popisa brisati sve ono za što će se na temelju novih kriterija utvrditi da ne pripada antroponimiji. U autorovoj obradi mesapskoga antroponomastičkoga materijala igraju stanovitu ulogu i subjektivni faktori. On je toga dobro svjestan i ističe to kritički. Treba međutim naglasiti da se baš takvim postupkom ti subjektivni faktori svode na minimum. Oni se i onako ne javljaju pri utvrđivanju odnosa u materijalu, nego samo pri njihovoj historijskoj interpretaciji. Tu se autor služi nagađanjima i nastoji mesapske činjenice uklopiti u društvene odnose i onomastičku praksu kako ih poznajemo iz drugih krajeva stare Italije. Rješenja koja autor tu predlaže osnivaju se, i prema današnjem stanju našega znanja moraju se često osnivati, na subjektivnim ocjenama i zaključcima. Glavnina djela zasniva se međutim na utvrđivanju odnosa u materijalu koji se uvijek daju objektivno provjeriti. Navodeći sve potvrde, U. daje pregled muških i ženskih imena i prezimena i raznih tipova imenskih formula. Raznolikost imenskih formula mora se tumačiti društvenim odnosima. Tu nešto pomaže analogija drugih italskih antroponimija, ali je zasada nemoguće doći do sigurnih rezultata. Za to bi bili potrebni direktni podaci mesapskih natpisa. Tako se sada prema općem iskustvu mogu nabrojati samo alternativna objašnjenja kao mogućnosti. Dalje se potanko istražuje tvorba imena. Tako dobiveni rezultati daju novu, potpuniju i pouzdaniju sliku mesapske antroponimije i preko nje i jezičnog materijala upotrebljenog u njoj, i to posebno imenske tvorbe i deklinacije, nego što smo je do sada imali. Autor daje samom jezičnom materijalu da dođe do riječi time što ga prema promišljenim metodskim pretpostavkama dijeli na razrede i tako iscrpno navodi. Rezultati su mu stoga vrlo pouzdani. Njegovim je radom istraživanje jezičnih mesapskih spomenika jako uznapredovalo, a unaprijeđena je i onomastička nauka, kako po količini obrađenih podataka tako i po razradi svoje metodologije. Autor se i u ovoj svojoj radnji pokazao kao izvrstan onomastičar koji je posve dorastao teškim zadacima što ih postavlja mesapski materijal.

R. Katičić, Zagreb.

Др. М. БУДИМИР — Др. М. ФЛАШАР, *Преглед римске књижевности*, Београд 1963. Завод за издавање уџбеника Н. Р. Србије. Стр. XI+687.

У овој књизи од близу 700 страница градиво је подељено: нумерички на 306 параграфа, а тематски на два одељка, од којих први, *Општи гео* (стр. 11—96), има четири а други, *Писци и дела* (стр. 97—643), двадесет осам наслова (поглавља).

Концепција аутора, као и главне карактеристике њихова рада, у цијој мери долазе до изражаја већ у уводним разматрањима која доноси „Општи